

-buhrandan burhana-
GÜNÜMÜZ
KELAM PROBLEMLERİ

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN
Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR
Doç. Dr. Orhan AKTEPE
Doç. Dr. Emrullah FATİŞ
Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT
Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ
Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ
Doç. Dr. Veysi ÜNVERDİ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kenan ATILGAN
Yrd. Doç. Dr. Fadıl AYGAN
Yrd. Doç. Dr. Mahsum AYTEPE
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer BARLAK
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Raşit BATUR
Yrd. Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Maksut ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Recep ÖNAL
Yrd. Doç. Dr. Abdunnasir SÜT
Osman BİLEN
Mehmet ÖDEMİŞ

ed. Recep ARDOĞAN

İstanbul 2017

Yayın No:144

Kitabın Adı: Buhrandan Burhana

Günümüz Kalam Problemleri

Proje sahibi ve kitap editörü: Recep ARDOĞAN ©

Kapak&iç düzen: Ekin

ISBN: 978-605-5146-65-8

Basım: İstanbul Ekim 2017

Baskı: Orient Basın Yayın Sanayi Tic Aş.

Yayınevi: EKİN YAYINLARI

FevzipaşaCd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul

Tel: (212) 524 10 28

ekinyayinlari.com

ekinkitab@gmail.com

Kitapla ilgili soru, öneri ve eleştiriler için

3kelam@gmail.com

[0 544 886 89 99](tel:05448868999) ile iletişim geçiniz.

e k i n

ÖNSÖZ

Rahman Rahîm Allah'ın adıyla...
O'na hamd, Rasulü'ne selam olsun.
İlmin kadrini bilen irfan taliplerine!..

Dinî inanç, insanın gerek iç dünyası gerekse gözlemlenebilir yaşantısı üzerinde önemli role sahip bir olgudur. Din, haricî bir baskı altında kalmadan içsel motivasyonla hayra yönelmesine yardım eder. Potansiyellerini farklı yönleriyle ortaya koyması, kişilik ve karakterini geliştirmesinde insana kılavuzluk eder.

Enformatik bir çağda iletişim çağında yaşamaktayız ve bu nedenle de dünyanın ücra bir yerindeki olay, kısa sürede tüm dünya tarafından duyulmaktadır. İnsanlar, farklı dinler ve inançlar hakkında da bilgi sahibi olmakta, inanç alanında yeni sorularla karşılaşmaktadırlar. Bunlar, İslam toplumunda yaşayan gençlerde merak uyandırmakta, onları sorgulayıcı bir hakikat arayışına yöneltmekte veya onların şüpheye düşmelerine neden olmaktadır.

Yine ateist ve materyalist farklı görüşler, kısa sürede tüm dünyayı dolaşmaktadır. Katolik veya ortodoks bir ülkede bu mezheplere yönelik sorgulamalar ve tenkitler, İslam dünyasında da yasımalarını bulmakta, bazen bu tenkitler, İslam'ın diğer dinlere üstünlüğünü göstermek için bazen de İslam'a yönelik eleştiriler sıralamak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla din ve metafizik alanında, başka bir ülkede görülen tartışmalar ve yeni fikirlere Müslüman ilim ve fikir adamları kayıtsız kalamazlar. Çağın inanç sorunlarını kelim ilmi açısından ele alıp çözümler sunmak, bu nedenle elzemdir.

Kur'an'ın nüzul sürecinden bugüne yüzyıllar geçmiş, hakikatler değişmese bile insanın bilgi ve fikir birikimi; düşünme tarzı, merak ettiği konular ve sorduğu sorular değişmiştir. Klasik kelim kitaplarındaki tartışılan konular, öncelik verilen ve üzerinde durulan meseleler ile bugünün insanın merak ettiği, kendisi için cevaplanması gereken bir sorun olarak gördüğü meseleler farklılaşmıştır.¹

¹ Kelam ilminin sadece ihtisas düzeyinde öğrenimin bir parçası olarak kalması, temel işlevlerin-

Bu nedenle klasik kelim kitaplarında ele alınan konular yanında, kelam ilminin güncel bazı problemleri vardır.

Bazen insanlar, klasik kelim eserlerinde büyük önem verilen meselere iltifat etmemekte, yeni gündeme gelen başka konuları merak etmektedir. Bazen de düşünce tarzının değişmesinden dolayı insanlar, eskiden beri tartışılan konularda daha farklı izahlar ve deliller istemektedir.

Çağımız insanının inanç problemleri çerçevesinde yer alan bu konulara ilişkin olarak farklı eserler yazılmıştır. Bunlardan bazıları çağdaş kelamcılar tarafından bu ilmin sistematığı içinde telif edilmiştir. Diğer bazıları da doğrudan insanların yaşadığı inanç bunalımına ve sorduğu sorulara, insan sıcaklığını yansıtan cevaplar olarak, davetçi kimliğiyle, telif edilmiştir. Kanaatimizce her ikisi de gereklidir.

Bugün topluma doğru yayılacak kelam ilmi, dil olarak yenilediği gibi toplumun merak ettiği, insanların kendileri için önemli gördüğü inanç sorularını ele almalıdır. Bu nedenle günümüz inanç sorunlarının üzerinde duran nitelikli eserlerin telif edilmesi ve bu eserlerin içerik ve dil bakımından gitgide çeşitlenmesi gerekir. Bu çalışmada, bu iki yaklaşımdan izler taşımaktadır. Bu kitap, ilahiyat fakülteleri kelam derslerinde kaynak kitap olarak yararlanılacak; bunun yanında üniversiteye yeni başlayanların ilgisini çekecek bir eser olması ümidiyle yola çıkmıştır ve kelam ilmi alanında eser veren çok sayıda akademisyenin katkılarıyla oluşmuştur.

Kimi misyonerler de Kur'an'daki bazı ifadeleri, bağlamı dışında alarak kendi inançlarına delil getirmektedir. Örneğin, Hz. İsa'nın tanrılığına, kimi ayetleri delil olarak göstermektedir. Bu gibi çalışmaların amacı, hakikat arayışı, İslam hakikatin keşfedilmesi değildir. İslam dışı inançları, İslam dünyasında ulaşılabilecekleri kimi insanlara aşılabilir için onları, zihnen hazır hale getirmektedir.

Kur'an'a inanmadıkları hâlde, Müslümanlara İslam'ın kökenini (?) ve Kur'an'ın hakikatlerini (?) öğretmeye çalışan insanlar, çağımız kelam ilminin ilgileneceği gereken bir problemdir. Bunlar, İslam anlayışında kırılmalar oluşmuş, Kur'an'ı yeterince bilmeyen insanlara, "aslında bizim inanmadığımız sizin inandığınız din, inandığınızdan daha farklı" demektedir. "İslam, tarih boyunca âlimlerin açıkladığı gibi değil bizim bugün keşfettiğimiz gibi bir dindir." iddiasını taşımaktadır.

den birini göremez hâle gelmesi olacaktır. Özellikle doçent olana değin araştırmacıların mutlaka günümüz inanç sorunları alanında da makale veya kitap yayımlamış olmasına dikkat edilmelidir.

Modernizmin ve sekülerizasyon mekânı, şehirlerdir. Sekülerizmin mekânının şehirler olması, şehirlerin insanlar arasındaki geleneksel bağların koptuğu yeni bir yaşam tarzı sunmayla ilgidir. İnsanların birbirini komşuluk ve akrabalık ilişkileriyle yakından tanıdığı köy ve kasaba hayatında farklı bir olgudur bu. Bi-reyler, kalabalık şehirlerde, çoğu kez izole olmuşlar, yalnızdırlar. Özellikle günümüzde, ortak bir farklılık ile bir araya gelen ve bir süre ortak bir yaşamı paylaşan insanların, birbirinin dünyasını tanımadığı görülür. Örneğin, "kaplumbağa araba"ya sahip olan insanlar, bu ortak özellikle bir araya gelir, tanışır, kaynaşır ve sonra ailelerine dönerler. Modernitenin getirdiği bu yeni yaşam tarzı, bireyselleşmeye ve "bireysel dindarlık"a yol açmaktadır.

Çağdaş şartların, öne çıkardığı ve daha önemli hâle getirdiği bazı olgulara da burada işaret etmek gerekir.

Kitapta, yer alan konular, çoğunlukla kelam ilminin doğrudan ilgili olduğu yönüyle ele alınmış; bazen bir kavramının tartışılan yönünün açıklanmasıyla yetinilmiştir. Doğrudan kelamın konusu olmayan hususlarda, ayrıntıya girilmemiştir.

Kitaptaki bölümlerin sıralamasında, güncel meselelerin, klasik sistematikteki yeri tespit edilmiş, imkân ölçüsünde bu sistematığe uyulmuştur.

Çağımızda insanların inanç alanında soruları ve sorunları çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Elbette bu sorunların birçoğu 'öğrenilmiş' sorunlardır. Özellikle internet üzerinden veya çeşitli filmlerle insanlar bu sorunlarla karşılaşmakta, Batı toplumlarındaki sorunlar doğu toplumlarına da hızlı biçimde yayılmaktadır.

Bu durum karşısında, ilim adamlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Onlar da aynı hızla, bu sorunları tespit etmek ve bunlara karşı çözüm üretmeye çalışmalıdır. Bu konuda, birbirleriyle yaygın ve hızlı biçimde bilgi ve fikir paylaşımında bulunmalıdır.

Dahası, her ilim adamı, itikad alanındaki soru ve sorunların varlığına işaret etmekle yetinmemelidir.

Belki Hz. İbrahim'in deist olmadığını açıklayan inceleme ve yorumlar yerine, asıl sorunun üzerine gitmelidir. Sorunu, dikkat çekmeye yönelik rijit söylemelerle dile getirmeye çalışmak yerine, çözüm üzerinde durmalıdır.

Kısaca, yeri ve muhatabı açısından, bilmeyenlere, "inandığınız dinin daha başka sorunları da var." anlamına gelen bir söylemin yararı da sorgulanmalıdır.

İşte bu kitap, bu yolda, bir katkı olmak üzere hazırlanmıştır.

Burada "kelam ilmi nosyonu" ve "kelam ilminin karakteristiği"ne ilişkin bir

hakikati tekrarlamak yararlı olacaktır. Kalam ilmi, bir görüşü, kendi içinde ne olduğu açısından değil İslam'ın nazarında, hakikatin nazarında ne olduğu açısından ele alır.

Bir felsefi kavramın veya felsefi bir akımın kendi içindeki ihtilafları, çeşitlilikleri, onun hakkındaki tasvir edici farklı yorumlar, elbetteki kendi zaviyesinde önemlidir. Ancak, kalam ilmi açısından as'olan, belli bir kavram veya görüşün, güncel itikadî bir sorun olarak ele alınması ve İslam açısından eleştirisinin yapılmasıdır. İslam inancının farklılığının, üstünlüğünün ve güzelliğinin ortaya konmasıdır. Kalam ilmini, (hazır cevap ve ikna hedefli) cedel mantığıyla açıklamak doğru değildir ama onun tartışmacı karakterinin arka plana itilmesi de hiç doğru değildir. Kalam ilmi, her kavramı ve her görüşü İslam'ın temelleri açısından, tartışmacı karakteriyle ele almalı veya buna yönelik bir giriş (tanımlama ve tasvir) çalışması olarak incelemelidir. Bu nedenle, elinizdeki kitapta, din ve ilahiyatla ilgili çağdaş teoriler, kalam ilminin önündeki bir sorun olarak ele alınmıştır. Bunları açıklayan bilgiler, kısa ve öz olarak verilmiş, bu teorilerin değerlendirmesi ve kritiğinin yapılmasına yoğunlaşmıştır. Bu teorilerin tarihi gelişimi, süreç içindeki farklı yorumları, diğer teorilerle benzerlik ve farklılıkları, hangi isimler tarafında benimsendiği ve onların teoriye ne gibi açıklamalar ve katkılar getirdiği gibi ayrıntılar, felsefe ve din bilimlerinin konusudur. Kelamın asıl konusu ise, doğrudan teorinin inanç boyutudur. Teoriyi tanıtan bilgiler, kalam araştırmalarının ancak girizgahı olabilir. Bununla birlikte, bu kitabın bölüm yazarları, ele aldıkları çağdaş teori ve sorunları ayrıntılı olarak araştırmışlar, bu araştırma sonuçlarına göre meseleyi kritik etmişler ve değerlendirmede bulunmuşlardır. Bununla birlikte, söz konusu teorileri tanıtan ve açıklayan ayrıntılara, bölüm yazılarında yer verilmemiştir.

Burada arkadaşlara teşekkür kabilinden bir hususun daha altını çizelim. İlim ve araştırma camiasında yer alan insanlar, çoğu kez ne derece güç bir iş yaptıklarının farkında değildirler. Çünkü yaptıkları işe ünsiyet ve yetenek kazanmışlardır. Oysaki dışardaki insanların 2-3 sayfalık bir dergi yazısı okuyana değin yaşadıkları melal ve yılgınlığı düşününce, bir kimsenin birkaç sayfalık bir yazıyı çelişkiye, fikirlerin akışında karmaşaya düşmeden yazabilecek düzeye gelene değin ne aşamalardan geçtiğini düşününce, ilim adamlarının özel bir değeri olduğu ve şükran duygularını hakettiği anlaşılacaktır. Sahnede abartılı hatta gerçek-üstü, argo ve müstehcen şaklabanlıklarla kimilerinin alkış topladığı; kültür ve yetenek başarılarına ilişkin methiyelerle dolu röportajlar verdiği bir ortamda, akademisyenler, bir karınca sessizliğiyle ilim dünyamıza katkıda bulunuyorlar. Bu bile onların değerini anlamak için yeterlidir. "Yoldan önce yol arkadaşı" bilin-

ciyle, bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkıları olan bu arkadaşlara burada şükran duygularımı da iletiyorum. Böylesi bir çalışma, yol arkadaşlarının azim ve katkılarının eseridir. Üstlendiği bölüm yazısını kitabın amacına ve muhataplarına uygun şekilde hazırlayan ve tarafımıza ulaştıran, tüm arkadaşlara teşekkür ediyorum.

Kitap, ders kitabı olarak takip edilmek üzere hazırlandığından, çoğunlukla, başlangıcından itibaren İslam toplumunun ana bünyesinde yaygın olarak paylaşılan yorumlar ve görüşler, ön plana alınmıştır. Kelam ilminin İslam inancını temellendirme ve ispatında yoğunlaşan savunmacı yaklaşımı, İslam-dışı inançlar ve fikir akımlarına yöneltilmiştir. İç tartışmalarda daha çok görüşlerin dayandığı delilleri olduğu gibi ve açık olarak vermeye yoğunlaşmıştır.

Bu ilim ve hayır yarışının devamını diliyor, tüm arkadaşlara ve öğrencilere başarılar diliyorum.

Kitabın okuyanlar için faydalı olmasını umuyor, kitaptaki hata ve eksikler konusunda Allah'ın affını, kullarının müsamahasını ümit ediyorum.

Editör

kahramanmamarası / yaz / 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ3

GİRİŞ 14

1. KELAM İLMİNDE GÜNCELLENME İHTİYACI..... 14
2. ÇAĞIMIZ KELAM PROBLEMLERİNİN BAZI NEDENLERİ 16
 - 2.1. Modernizm ve Post-modernizm..... 17
 - 2.2. Sekülerleşme ve Maddiyatçılışma 19
 - 2.3. Bilgi Kirlenmesi..... 22

ÇAĞDAŞ İNKÂRCI AKIMLAR..... 27

GÜNCEL ATEİST ARGUMANLAR /İBRAHİM COŞKUN 28

1. Fikri Çerçeve 28
2. Güncel Ateist Argumanlar ve Cevapları..... 30

MATERYALİZM /İBRAHİM COŞKUN..... 33

1. Materyalistlerin İddiaları 33
2. Materyalizmin Eleştirisi 34
 - 2.1. Maddenin Yapısı 34
 - 2.2. Maddenin/Evrenin Yaratılmışlığı 35
 - 2.2.3. Kâinatta Düzen 38

POZİTİVİZM/İBRAHİM COŞKUN 40

NİHİLİZM/OSMAN BİLEN 45

1. Fikri Çerçeve 45
2. Zaaf lar ve Yanılsamalar 47

AGNOSTİSİZM/OSMAN BİLEN 53

- Ek: Ters Dogmatiklik: Bilinemezlik, Şüphencilik, Görecilik/ed. 58

ATEİST VAROLUŞÇULUK /RECEP ARDOĞAN.....	60
EVİRİMCİLİK VE DARVİNİZM	66
1. Sosyal Darwinizm.....	71
2. Öjenik	73
FRÖYDİZM (FREUD PSİKANALİZMİ)	77
1. Freudizmin Din reddiyeciliği.....	77
2. Freudizmin Maneviyat Tahrifatı	80
DEİZM	85
PANTEİZM VE PANENTEİZM	89
1. Panteizm	89
2. Panenteizm	92
<hr/>	
TEVHİDE İLGİLİ MESELELER.....	95
VAHDET-İ VÜCUD /RECEP ARDOĞAN	97
3.1. Terkip Anlamının Ötesinde Bir Anlayış Olarak Vahdet-i Vücut	97
3.2. Vahdet-i Vücûd Kavramına Yönelik Düzeltme: Vahdet-i Şühûd	103
TEVESSÜL	107
1. Meşru Tevessül.....	111
2. Bid'at Tevessül.....	112
RABITA/ MUHAMMET RAŞİT BATUR	115
1. Rabita İçin Öne Sürülen Deliller	117
2. Problemler-Eleştiriler.....	120
GAYBİ BİLGİ/ YUSUF KENAN ATILGAN.....	125
SİHİR (BÜYÜ) VE TESİRİ /HÜSEYİN DOĞAN	140
1. "SİHİR" KAVRAMI.....	140
2. İLHEL İNANÇ ve DİNLERDE SİHİR	142
3. İSLÂM'IN NAZARINDA SİHİR.....	144
3.1. Melek-Sihir İlişkisi.....	144
3.2. Peygamber-Sihir İlişkisi.....	146
4. SİHRİN REALİTEDEKİ TESİRİ	149
ALEVİ-BEKTAŞİ GÜNCEL İNANÇLARI /HAMDİ GÜNDOĞAR	153
1. Alevilik, Bektaşilik İnançları ve Dayandığı Deliller.....	153
1.1. Allah'a İman.....	153
1.2. Hak-Muhammed-Ali İnançlı	154
1.3. Meleklerle İman	156
1.4. Kitaplara İman	156

1.5. Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed'in Konumu	157
1.6. Ahiret Gününe İman	157
1.7. Kader İnancı	158
1.8. Diğer İnanç ve Anlayışlar	158
1.8.1. Ehl-i Beyt	158
1.8.2. On İki İmam	159
1.8.3. Dört Kapı-Kırk Makam	159
2. Sema, semah ve itikadî hükümleri	160
2.1. Sema	160
2.2. Semah	161

İNSAN VE KADER..... 165

GÜNCEL BİLİMSEL VERİLER IŞIĞINDA İNSAN İRADESİ (NÖROTEOLOJİ) /RECEP ARDOĞAN 166

1. İradenin Alt Basamağı Olarak Dil ve Halk Psikolojisi	166
2. Bilinçdışı Alan	168
2.1. Tecrübeler ve yaşanmışlıklar	168
2.2. Sosyal kalıtım	172
3. Nedenler-Etkenler ile İrade Özgürlüğü İlişkisi	174
4. Beyin - Ruh İlişkisi	177
5. Hidayet ve Dalâlette İnsan Özgür Müdür?	179

KAZÂ VE KADERİN DEĞİŞMESİ MESELESİ /ORHAN AKTEPE..... 184

1. Kazâ ve Kaderin Değişmesi Konusundaki Farklı Görüşler	185
2. Kazâ ve Kaderi Değiştirebilecek Olan Fiiller	187
3. Ecel Meselesi	189

LEVH-İ MAHFUZ, LEVH-İ MAHV VE İSBAT KAVRAMLARI /MUZAFFER BARLAK 193

İNSAN ETKİNLİĞİ VE İLAHİ YASALAR ARASINDA ECCEL /NAMIK KEMAL OKUMUŞ 201

1. ECCEL-İ KAZA	204
2. ECCEL-İ MÜSEMMA	205

ÖTANAZİ VE İNTİHAR /MUSTAFA ÜNVERDİ 211

1. Kavramsal çerçeve	211
2. Ötanazi ve İntihar ilişkisi	212
2.1. İntihar ve Ötanazinin Meşrûyeti	213
2.2. Ötanazi ve İntiharın Reddi ve Gerekçeleri	215

İLAHİ ADALET AÇISIDAN DÜNYADAKİ ACI VE ÜZÜNTÜLER /ABDÜNNASİR SÛT..... 225

YEİS HALİNDE İMAN VE TÖVBENİN GEÇERLİLİĞİ /VEYSİ ÜNVERDİ 238

1. İman-ı Yeis	238
----------------------	-----

2. Tövbe-i Yeis.....	242
<hr/>	
1. BİLGİ KAYNAĞI OLARAK PEYGAMBERLİK /RECEP ARDOĞAN	249
1.1. HZ. PEYGAMBER'E KUR'AN DIŞI VAHİY GELMİŞ MİDİR?	250
1.2. HZ. PEYGAMBER ŞERİAT KOYUCU MUDUR?	258
1.3. RÜYADA PEYGAMBER'DEN ALINAN TELKİNLERİN ŞERİATTEKİ YERİ	260
1.4. EHL-İ BEYT, SEYYİD VE ŞERİFİN DİNDEKİ YERİ	264
2. HATM-İ NÜBÜVVET VE ÇAĞDAŞ RİSALET İDDİALARI/RECEP ÖNAL.....	271
3. NÜBÜVVETTEN HABERSİZ KİMSELERİN DURUMU /RECEP ARDOĞAN	284
1. Mu'tezile: Fetret Ehlinin İman ve Amel Yükümlülüğü.....	286
2. Mâturidiyye: İnanç (Marifetullah) Konusunda Akfî Vücub.....	287
3. Eş'ariyye: Fetret ehlinin mükellef olmadığı.....	288
4. Ahlakî Sorumluluk	291
<hr/>	
FİZİK ÖTESİ ÂLEM.....	295
MELEKLERİN İRADE VE MASUMİYETİ /EMRULLAH FATİŞ.....	295
1. MELEKLERDE İRADE VE ŞUUR.....	295
1.1. Meleklerin Sorgulayıcı Olmaları	296
1.2. Meleklerin Eleştirel Yaklaşımında Bulunmaları	296
1.3. Meleklerin İradeyi Gerektiren Görevler Üstlenmeleri	297
2. MELEKLERİN MASUMİYETİ BAĞLAMINDA HARUT VE MARUT	298
ŞEYTAN ANLAYIŞINDAKİ ÇAĞDAŞ SAPMALAR /RECEP ARDOĞAN.....	306
1. SATANİZM.....	306
1.1. Satanizm Nedir ve Neden Vardır?.....	306
1.2. Satanizmin Yanılgıları.....	310
2. ŞEYTANIN YARATILMASINDAKİ HİKMET	314
Şeytan, kötülüğün var olması için yaratılmış değildir.....	314
Şeytanın Yaratıcı Bir Güce Sahip değildir.....	315
Şeytanların yaratılması, beşerî manevî derecelerin ortaya çıkması gayesine yöneliktir.....	317
RUHLARLA VE CİNLERLE İLETİŞİM /HARUN ÇAĞLAYAN	320
1. RUHLAR	320
1.1. Ruh Kavramı.....	320
1.2. Zaman ve Mekân Bağlamında Ruhlar	322
1.3. Ruhlarla İletişim.....	325
1.4. Ruh Kavramının Güncel Değeri.....	327

2. CİNLER	328
2.1. Cin Kavramı.....	328
2.2. Zaman ve Mekân Bağlamında Cınler	329
2.3. Cınlerle İletişim	330
2.4. Cın Kavramının Güncel Değeri.....	333

ÖLÜM SONRASI VE AHİRET İNANCI..... 335

BERZAH VE KABİR AZABI /MEHMET ÖDEMİŞ	335
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	335
2. KABİR AZABI İLE İLGİLİ AYETLER	338
3. KABİR AZABI İLE İLGİLİ HADİSLER	342

REENKARNASYON (YENİDEN BEDENLENME) /RECEP ARDOĞAN.....	351
1. Tenasüh inancının gerekçeleri.....	354
1.1. Ruhi tekamül sağlama iddiası	354
1.2. Mutlak Adaletin Gerçekleşmesi.....	357
1.3. Hasta ve saplantılı bazı insanların hipnoz esnasında söyledikleri.....	360
2. Tenasühe delil olarak gösterilen bazı ayetler	361

MEHDİ VE DECCAL İNANCI /FADIL AYGAN.....	367
1. MEHDİ İNANCI.....	367
1.1. Mehdi Kavramı.....	369
1.2. Mehdinin Şahsiyeti.....	370
1.3. Mehdi Dönemi	371
2. DECCÂL İNANCI	374

DİNDE AŞIRILIK PROBLEMİ..... 383

İSLAM'DA VASATLIK İLKESİ /MAHSUM AYTEPE	383
--	------------

GİZLİ İLİM VE BÂTİNİ TE'VİL İDDİALARI /RECEP ARDOĞAN.....	392
1. BATİNİ TEVİLİN YASLANDIĞI ZİHNİYET	392
2. GİZLİ İLİM/EZOTERİZM	398
3. İSLAM AÇISINDAN İLMİ GİZLEMEK	400

TEKFİR SORUNU	402
----------------------------	------------

1. TEKFİRİN NEDENLERİ.....	402
1.1. Tekfirin Sebebi Olan İstidlal Yanlılıları.....	402
1.2. Tekfirin Sosyal Nedenleri.....	405

2. KÜFR HÜKMÜNÜN/TEKFİRİN ŞARTLARI.....	407
2.1. Reddedilen Hükmün Kat'î Delile Dayalı Olması.....	407
2.2. Red ve İnkârın Kesin Olarak Gerçekleşmiş Olması.....	409
2.3. Problemi Somut Kişilere İndirgememek.....	412
İRTİDATIN CEZALANDIRILMASI	413
1. İrtidat Olayının Muhtevası.....	413
2. Cezanın Nedeni.....	416
3. Cezanın Subûtu.....	417
İmanın Özellikleri Açısından İrtidatın Cezalandırılması.....	420
a) Aklen İkna Olma.....	420
b) Özgür İradeyle benimseme	420
c) Duygu Âlemiyle Bütünleşme: Gönüllülük ve Samimiyet	421
d) Allah'tan Mükâfatını Umma.....	422
DİNE DAYANDIRILAN ŞİDDET SORUNU.....	423
1. FUNDAMENTALİZM.....	423
2. SLOGANİK DİN ANLAYIŞI.....	429
3. İSLAM'IN ŞİDDETE BAKIŞI.....	434
3.1. Fitne: Din Konusunda Baskı ve Şiddet.....	435
3.2. Cihat Kavramı.....	438
DİN VE SİYASET.....	443
DEMEOKRASI VE İSLAM /MEHMET SALİH GEÇİT	443
IRKÇILIK /MAKSUT ÇETİN.....	454
Ek: Ruanda'daki Soykırım Sömürgecilerin Eseri/ed.	461
ADALET VE HUKUKU KALDIRAN YÖNETİCİYE KARŞI BAŞKALDIRI /RECEP ARDOĞAN.....	464
MÜELLİFLER.....	471

GİRİŞ

1. KELAM İLMİNDE GÜNCELLENME İHTİYACI

Kelam, aklî ve naklî kesin delillerle, İslam inançlarını tespit ve ispat eden ilimdir. Kelam ilminin doğuşunda, Müslümanların fetihler sonucunda, farklı dinler ve kültürlerle; çeşitli ilimlerle ve felsefî cereyanlarla karşılaşmaları önemli bir etkidir. Bunun neticesinde, gerek Müslümanlar arasındaki bazı itikadi ihtilaflar gerekse onlarla gayr-i müslimler arasındaki temel ayrılıklar ve reddiyeler üzerinden ilmî ve felsefî tartışmalar baş göstermiştir.

Fetih hareketleri sonucunda, Müslümanlar, inanç konularında farklı kavramlar ve görüşlerle, karmaşık sorularla yüz yüze gelmişlerdir. Bu sorulara cevap verebilmek için kelamcılar, başlıca hususiyetleriyle kelam ilmini inşa etmişlerdir. Bugün de İslam dünyası dışarıdan çeşitli meydan okumalara maruzdur. Farklı itikadi sorunlarla karşı karşıyadır.

Her ilim gibi kelam ilmi de bir süreçtir. O, ilmî yöntem ve içerik olarak, tarihin gerekleriyle teşekkül etmişti. Onun aslı konuları (mesail), gaye ve esasları (mekâsıd), Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyinine dayanmakla birlikte, bu ilmin araç niteliğindeki başlangıç bilgileri (vesaili), metot ve temel prensipleri (mebdeleri), özellikle muhatapları ve muhalifleri, tarihsel koşullar altında belirlenmişti. Kelam ilminin bu tarihî gerekliliklerle ortaya çıkan yönü, değişime ve gelişime açıktır.

Dünden bugüne, "terminoloji ve temel yöntemleri ile kelam ilminin gerçekleşme süreci"nin devam etmektedir. Bu önermeyle, gerçekleşmekte olan kelam ilmi ile gerçekleşmiş bir olgu olan kelam ilmini yani mütetekellimlerin ortaya koyduğu zengin literatürü ayırmaktayız. Bu ayırım

1. **imkân olarak kelam ilmi**

2. **vakıa olarak kelam ilmi** söz konusudur. İlki, çeşitli açılımlara ve mütetekellimlerin ortaya koyduğu zengin kelam külliyyatını da yeniden değerlendirmeye imkân veren bir süreçtir. Bu ayırım, hem konusu ve gayesi ile kelam ilminin değerini teslim etme hem de mevcut haliyle kelam ilmine eleştirel yaklaşabilme fırsatı verebilecektir. Günümüz kelam problemlerini açık yüreklilikle ele almayı ve mevcut ilim ve fikir birikiminden yararlanarak cevaplamayı sağlayacaktır.

Kelam ilminin serencamına ilişkin verilen bilgiler, kelam ilminin önünde,

bugün için çeşitli sorunlar olduğunu açıklamaktadır. Kalam ilmi, mevcut hâliyle İslam ilimlerine öncülük etme rolünü yerine getirme sorun yaşamaktadır. Bir **tahkik ilmi iken taklit ilmi gibi görülmek** başka olmak üzere, çeşitli yönlerden onda kusurlar oluşmuştur. Bununla birlikte, kalam ilmi diğer İslam ilimlerine öncülük etme rolünü üstlenmelidir. Çünkü **kalam ilminin konusu ve gayesi, ona diğer İslam ilimlerine temel oluşturma ve onlara öncülük etme rolü vermektedir**. O, kainat ağacına, varlıkta hayata, hayatta cemel ve moral değerlere, insana, topluma nasıl bakacağı ve nasıl yaklaşacağı konusunda insana kılavuzluk etmelidir. Bunu da insanî-medenî etkinliğin asıl motive edicisi olan inanç ile yapmalıdır. Bunun için kalam ilmi,

- İnsanlığın bugünkü birikiminden yararlanmak suretiyle yenilenmelidir. Bir yandan çağdaş ilmî ve fikrî gelişmeleri izlerken, ortaya çıkan verilerden yararlanırken diğer yandan da onları sorgulayan bir ilim olmalıdır. Bugün için de bunun bir anlamda geçerli olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü kalam ilminin yenilenmesi, bugün kalam ilminin farklı bilgi kaynaklarından; değişik ilim dallarının bulgularından ve farklı düşünce ekollerinin zenginliğinden yararlanmasıyla olanaklıdır. Nitekim, Osmanlı'nın son dönem münevverleri, kalam ilmine kalam dışı alanlardan katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914) aslında Kalam'dan çok felsefe ve tasavvufla ilgilenen, Vahdet-i Vücûd görüşünü benimseyen biri olarak materyalizme karşı kelâmî bir yöntemle mücadelede bulunmuştur."¹

Bugün İslam toplumunda hurafeler ve mitolojik anlayışlar, ifrat veya tefrit şeklinde çeşitli aşırılıklar, İslam'ın ilke ve ideallerinin farklı birey veya toplulukların kendi arzuları yönünde yorumu tabi tutması gibi çok çeşitli sorunlar vardır. kalam ilmi bunlara karşı 'kendisi' olarak mücadele etmelidir. Kalam ilmi, bunun içinde kendi konu, gaye, terminoloji ve metodolojisi içinde kalmalıdır. Kendi içerik, terminoloji ve yöntem sorunları da elbette kendisi düzeltilmelidir.

Çağımızda, kalam ilminin yeni arayışları, ilim adamını kalam dışı kaynaklara yöneltmektedir. Bugün için kalam alanında yapılan araştırmalarının önemli bir kısmının buna sarf edilmesi gerekmektedir. Kelamı yalnızca klasik/sistematik kelamın sınırları içinde dondurmak; eski kalamcılarının görüşlerini araştırıp değerlendirmeyi konu alan doktora tezleriyle ilim dünyasına katkıda bulunmaya çalışmak yerine, aksine, bunların aşılması için gayret göstermek önemlidir.

Ayrıca farklı muhataplara göre farklı eserler kaleme alınmalıdır. İslam inanç

¹ Bulgen, "Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri", 409.

esaslarının belli bir bilgi düzeyine hitap eden felsefi nitelikte deliller ve öncüllerle açıklanması ve ispatı, başta gençler olmak üzere halkın çoğu kez sorunlarına çare olmamaktadır. İlmî-felsefi ayrıntıların yer aldığı eserler yanında, bu ayrıntılara yer vermeyen ama diğer konuları, halkın anlayabileceği şekilde geniş geniş anlatan eserlere ihtiyaç vardır. Klasik kelimcilerin ihtisar (ayrıntılı eserlerden özetlenmiş) eserleri yazması, mantık olarak doğru olmakla birlikte, üslup olarak yanlıştır. Çünkü bu eserler de üslup olarak ayrıntılı eserlerle aynıdır. Oysa insanların duygu dünyasına seslenen, örnekler ve temsiller üzerinden anlamayı kolaylaştıran, ibret almaya sevk eden; imanın korku-ümit, ta'zim ve tevazu, şükran, muhabbet ve teslimiyet, güven ve bağlılık vurgulu bir dil kullanılmalıydı. Aslına bakılırsa, kelim tarihinde işin bu kısmı, sufilere terk edilmiştir. Böylelikle ikili bir din anlayışının oluşmasının önü açılmıştır.

Kelim ilminin, konularının ve muhtevasının güncellenmesi, yöntemlerinin gözden geçirilmesi, kısaca yenilenmesi İslâm düşüncesinin de yenilenmesi demektir. Bu yenilenmenin olması gerektiği gibi olması, diğer İslam ilimlerine de olumlu ve önemli katkı yapacaktır.

2. ÇAĞIMIZ KELAM PROBLEMLERİNİN BAZI NEDENLERİ

Her bilgi kendi yerinde asıl önemini bulur ve rolünü oynar.

İnsan düşünen, inanan medenî bir varlıktır. Sekülerleşme, rasyonalizm, sensualizm (duyumculuk), pozitivizm, bireycilik, toplumculuk (komünizm, sosyalizm), hazcılık (hedonizm), sübjektivizm, küreselleşme, hızlı değişim, gibi süreçler, insanda yaratılıştan gelen dinî duyguları ve Allah'ın varlığını sezme ve ona yönelme potansiyellerini, manevi enerjilerini söndürememiştir. İnsanları mevcut dinlerden uzaklaştırmak mümkündür, bu imtihan dünyasında olmanın gereği bir imkândır. Ancak insanların dinî duygularını ve ilgilerini, başka bir yöne kanalize etmeden, büsbütün yok etmek mümkün değildir. Bu nedenle de dinî duygu, Allah'ı inkâr eden insanlarda farklı arayışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Modern çağda ortaya çıkan inanç sorunlarının temel nedenlerinden biri de budur.

SÜRGÜN ÜLKEDEN BAŞKENTLER BAŞKENTİNE

...

Ülkedeki kuşlardan ne haber vardır
Mezarlardan bile yükselen bir bahar vardır
Aşk celladından ne çıkar madem ki yar vardır
Yoktan da vardan da ötede bir Var vardır
Hep suç bende değil beni yakıp yıkan bir nazar vardır
O şarkıya özenip söylenecek mısralar vardır
Sakın kader deme; kaderin üstünde bir kader vardır
Ne yapsalar boş; göklerden gelen bir karar vardır
Gün batsa ne olur geceyi onaran bir mimar vardır
Yanmışsam külümden yapılan bir hisar vardır
Yenilgi yenilgi büyüyen bir zafer vardır
Sırların sırrına ermek için sende anahtar vardır
Göğsünde sürgününü geri çağıran bir damar vardır
Senden ümit kesmem kalbinde merhamet adlı bir çınar vardır
Sevgili
En sevgili
Ey sevgili

Sezai KARAKOÇ

(*Zamana Adanmış Sözler -Şiirler V-*)

GÜNCEL BİLİMSEL VERİLER IŞIĞINDA İNSAN İRADESİ (NÖROTEOLOJİ)

Recep ARDOĞAN

İnsan davranışlarını özgür iradesiyle mi belirlemektedir yoksa onun davranışlarını tayin eden ilahi irade ve yazgı mıdır? Ya da insanın davranışlarını nedensellik mi belirlemektedir? İnsan iradesi, rüzgar önündeki yaprak gibi başka başka tesirlere (kader, yazgı ya da determinizm) göre mi yön buluyor? Başka bir benzetmeyle irade, terazi gibi farklı etkenlerin ağırlığına göre otomatik olarak mı karar veriyor? Bu sorular, yüzyıllardan beri felsefede ve dinlerde tartışıl-gelmiştir. Üstelik yeni bilimsel gelişmeler, konuyla ilgili yeni veriler sunarken yeni sorular da gündeme getirmiştir.

Konunun klasik kelamla birleştiği temel mesele, insanın ahlakî yasayı çiğ-neme veya kendince ilkeli ve ahlakî davranma dirayetini ortaya koyabilmesinin, onun sorumluluğu için şart olmasıdır. Özgür iradenin olmadığı düşünülürse, in-sanların ne-den sorumlu olacağı ve niçin hesaba çekileceği açıklanamaz.

1. İradenin Alt Basamağı Olarak Dil ve Halk Psikolojisi

Ebu Hureyre'nin kediciği, temizliğini yaparken gözleriyle etrafını sürekli tarıyor. Hz. Peygamber'le (s.a.v.) göz göze gelince, belki saliseler içinde, ondaki şefkati hissediyor. Yanına iyice yaklaşan sahabiyi, bir anda değerlendiriyor: on-dan bana zarar gelmez. Bedevî bir müşriğin hoyrat davranışını seziyor ve ondan uzaklaşıyor. "Modern nöro-bilimciler ve nöro-psikiyatrlar, olayları bu şekilde an-latmaya "**halk psikolojisi** (folk psikoloji, folk psychology)" derler..."¹ Günlük ya-şamda, hepimiz bir psikolog gibi davranır; kimi psikolojik terimler kullanarak insanların davranışlarını açıkladığımızı düşünürüz. Bu tecrübî psikoloji, bir öl-çüde başkalarının davranışlarını önceden tahmin etmemizi bile sağlar." Her dil, bir dizi psikolojik terimler de içerir. "Bu psikolojik terimler de insan tutum ve davranışlarını açıklamada işlev kazanır. Mesela iki kardeşten büyük olan sürekli olarak küçüğe kötü muamele yaptığında onun 'kardeşini kışkırdığını' söyleriz. Bu tarzda açıklamalar insan davranışlarını açıklamada kullandığımız, dolayısıyla

¹ Cankoçak, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseltip.org>

pratik hayatta her gün uyguladığımız bir 'teori' gibi işlev görür."² Burada soru, kediciğin gerçekten bir seçim mi yaptığı yoksa otomatik olarak işleyen bazı mekanizmalar aracılığıyla mı karar verdiğidir. Yani özgür irade sorunu."³

Bu örneklerde insan zihni, kanaatimizce, pek çok işlemi **otomatik, daha doğrusu önceden vazifeli olarak** yapıyor ve bilinç ve iradenin işini hızlandırıyor. Bilinç ve iradeyi ciddi konularda karar almakta daha etkin hale getiriyor.⁴ Bu, kamu işlerinin çoğunun, devlet başkanının dahil olmadan çok sayıda kamu kurum ve görevlisi tarafından yürütülmesi gibidir. Böylelikle devlet başkanı, yürütmenin örneğin dış politika gibi en birincil işlerini deruhte etme gücüne sahip olur. Ana konulara ilişkin karar alma ve emretme suretiyle devleti yönetir. Komutan, nöbet çizelgesi hazırlamadan ordusunu yönetir.

"Basit, iyi öğrenilmiş, alışkanlık oluşturmuş eylemler bilinç dışı (zombi) mekanizmalarıyla ortaya çıkıyor olabilir. Buna karşın kompleks, yeni ortaya çıkan durumlar hakkındaki eylem "kararı", bilinçli zihinde özgür irade yoluyla yapılandırılıyor, başlatılıyor olmalıdır."⁵ İradenin komutasında olan işleyiş;

1) **Bilinç alanında olmayan mikro işlemler**

2) **Bilinç alanında olan ve sorumluluk gerektiren makro kararlar** ve işlemler şeklinde gruplanabilir. İnsan beyninin ve sinir sisteminin mikroskobik alanda nedensellik içindeki işleyişi, iradenin gücünü artırmak için yapılmış bir tasarımdır. İnsanın, maksimler ortaya koyabilmesi ve ahlakî sorumluluğu yerine getirebilmesi için, organizmanın hayatiyetini sağlayan işler, belli bir kanunluluk ve belirlilik içinde işliyor. Örneğin, insan hangi yolda yürüyeceğine bilinçli olarak karar veriyor. Adım atma işlemleri ise iyi öğrenilmiş alışkanlık olarak gerçekleşiyor. Kur'an'dan bir örnek olarak yemin, farklı irade ve bilinç düzeylerinde gerçekleşmektedir: yanlışlıkla ağızdan çıkma ya da kasıtlı bir şekilde yapılma. Buna göre de yeminin hükmü farklılaşmaktadır:

"Allah, sizi kasıtsız ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden sorumlu tutmaz, lakin bilerek yaptığınız yeminlerden sizi sorumlu tutar (لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ)

² Tura, "Ön Söz", <http://keremcankocak.blogspot.com.tr>

³ Cankocak, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseltip.org>

⁴ Bilinç, yaşantılara olumlu veya olumsuz tepkiler verirken, aslında insan iradesinin, insanın karar verme yeteneğinin işini kolaylaştırır. Örneğin, unutma, hatırlama, benzetme ve ilişkilendirme, mazur gösterme, hayra yorma veya sonucundan kaygılanma, iradeyi âdeta işi başlatan tek bir düğmeye dönüştürmek ve onu güçlendirmektedir.

⁵ Hanoğlu, "Özgür iradenin nörobiyolojisi", www.sdplatform.com

... (بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْاَيْمَانَ

"Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır (وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ)..."⁷

2. Bilinçdışı Alan

2.1. Tecrübeler ve yaşanmışlıklar

İnsanın kişilik ve karakterinde bilince aktarılmış, yorumlanmış, değerlendirilmiş yaşantıların yani deneyimlerin önemli tesiri vardır.⁸ Ruh hayatını etkileyen temel etkenler ve bilinçaltının büyük kısmı, hayatın ilk evrelerinde belirlenmektedir. Yaşantılar, özellikle de çocukluk dönemi, bir insanın bilinci, benlik algısı ve karakterinin şekillenmesinde ve sonraki kararlarında büyük etkiye sahiptir.

İnsanın **önceki davranışları, aynı tarz davranışları daha sonra da tekrarlamayı kolaylaştırır ve alışkanlıklar ortaya çıkar.** Alışkanlık da bireyin sonraki düşünme ve seçme süreçlerini etkiler. **Çünkü insanın düşünce ve duygu âleminde bunu kolaylaştıracak bir değişim ve birikim oluşur:**

"Hayır, onların kazandıkları, kalplerinin üzerinde pas tutmuştur (كَلَّا بَلْ)⁹ (رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

Bu ayeti Hz. Peygamber, şöyle açıklamıştır:

"Mümin günah işlediğinde kalbinde kara bir leke olur. Tövbe eder, günahahtan uzaklaşır ve istiğfar ederse kalbi (yine) parlar. Aksine günah tekrarlanırsa, o leke de artar. Bu, Allah'ın "Hayır, onların kazandıkları, kalplerinin üzerinde pas tutmuştur." ayetinde zikrettiği pastır (إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ كَانَتْ نُكْتَةً سَوْدَاءَ) "كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قَلْبِهِ. فَإِنَّ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَعْفَرَ، صُفِلَ قَلْبُهُ. فَإِنْ زَادَ زَادَتْ. فَذَلِكَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ: "كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ"."¹⁰

⁶ Mâide, 5/89. Ayrıca bk. Bakara, 2/225.

⁷ Ahzab, 33/5.

⁸ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, 122; İnam, *Bilinç Üzerine Düşünceler*, <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.htm> [04.04.2017]

⁹ Mutaffifin 83/14.

¹⁰ İbn Mâce, "Zühd", 29; Muvatta, "Kelam", 18.

"Aklın" veya "şuurun" determine ettiği davranışlar hürdür. Ancak, problem şuuru da determine eden etkenlerin olup olmadığıdır.¹¹ "Bilişsel nörobilimin sahip olduğu bu günkü paradigmanın temel argümanı, şöyledir: "Bilinçli fikirler bilinçsiz zihinsel işlemlerden gelirler ve asla işlemlerin kendisinin farkında olmayız. Sadece sonucu bilebiliriz."¹² Ancak, bilinçsiz zihinsel işlemlerin eş-anlı araçlar mı yoksa hâkim konumda mı olduğu tespit edilebilmiş değildir. Zihinsel aktivitelerimizin sadece ufak bir bölümü bilinçli aşamada gerçekleşmektedir. Bir de biz farkında olmadan gelişen süreçler var."¹³

Buna göre, bilincimizin ulaşamadığı bilinçaltı veya bilinç-dışı alan karar ve davranışlarımızı etkilediği hatta belirlediği söyleniyor.

Bir görüşe göre, insanın dikkatini çeken şey, gerçekte "bilincimizin değil ilgilerimizin alanına girer; ilgilerimiz ise genellikle bilinçdışı alanda yer alırlar."¹⁴ Bu, aslında yanlış bir değerlendirmedir. İlgi, irade-dışı değildir, önceki yaşantılarla ve seçimlerle belirlenir. "Şuur" belli bir yöne odaklanıp da irade oluştuğunda, sinir sistemi ona göre harekete geçmektedir. Bundan sonra insanın algıları, farketme, hatırlama gibi zihinsel aktiviteler de buna göre şekillenmektedir. **Algıda seçicilik** iradenin yönelimine göre olmakta ve iradenin işini kolaylaştırmaktadır. Bu, genelkurmay seferberlik kararı alınca, tüm askerlerin ve halkın savaş psikolojisine girmesi ve buna göre tedbirler almaya girişmesi gibidir.

Diğer yandan insan, bilinç düzeyini artırma imkanına da sahiptir.

Adler'e göre bazı insanlar, daha bilinçli yaşar, hayatın problemlerine objektif bir şekilde yaklaşır. Bazıları da hayata her zaman önyargılarla yaklaşır ve onun yalnızca bir bölümünü görürler. Bunların davranışları, hep bilinçdışı bir şekilde yönetilir.¹⁵ "İnsan ruhu, bilinç hayatını yönetme gücüne sahiptir; yani herhangi bir ruhsal hareket için gerekli olan şeyi bilinçli hale getirebilir."¹⁶

Bilinçaltı kavramı ve psikanaliz yöntemini ilim dünyasına kazandıran

¹¹ Günday, "Hürriyet Problemi", 69.

¹² Hanoğlu, "Özgür iradenin nörobiyolojisi", www.sdplatform.com "Günümüzde felsefecilerin ve nörobilimcilerin büyük çoğunluğu, bilinci de içermek üzere tüm biyolojik fenomenleri maddenin bir organizasyonu olarak düşünürler. Bu "fizikalist" görüştür. Ve dualizm karşısında bu görüş bilince, sinir hücreleri ve nöral ağlar terimleri içerisinde bir açıklama bulmaya çalışmaktadır." Hanoğlu, "Son kale: Bilinç nedir; nasıl fethedilebilir?" www.sdplatform.com/Yazarlar/Kose-Yazarlari/4/Lutfu-Hanoglu.aspx

¹³ Emren, "Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?", 80.

¹⁴ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, 214.

¹⁵ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, 216-217.

¹⁶ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, 219.

Sigmund Freud, davranışların biliçaltı, dürtüler ve sosyallik (üst-ben) gibi etkenlerle determine olduğunu savunmuştur. O'na göre, birini bir başkasının ismiyle çağırarak gibi basit hatalar da kişinin motivasyon sistemindeki belirleyici nedenlerden kaynaklanmaktadır. Freud psikolojisindeki sürçmeler (parafraksalar), insanların istemeden yaptıkları ama bilinçaltında olanın dışı yansıdığı hatalardır. Yani biliçaltı, çağrışımlar, rüyalar veya dil sürçmelerinde ortaya çıkar.¹⁷ Bununla birlikte Freud, psikanalizin insanların davranışlarını değiştirebileceği inancına dayandığını belirtmiştir.¹⁸ Yani iradeyi etkileyen çeşitli faktörler olsa da insanın davrandığından daha farklı davranma imkânı vardır.

Psikoloji Alanında Determinizm (Belirlenimcilik)

Determinizm göre, aynı sebepler yalnızca aynı sonuçları doğurur. Şartlar aynı olduğu sürece, meydana gelecek olay bellidir, tek bir olasılık vardır; bunun dışında başka bir olay meydana gelemez.¹⁹

Determinizm, insan hayatına aktarılınca, özgür iradeyi kaldırmaktadır.

Psikolojik determinizme göre insan davranışları, bireye etki eden iç ve dış kuvvetlerce belirlenmektedir. **Dış kuvvetler**, dışardan gelene telkinler ve çevrenin bireye biçtiği roller gibi harici etkenlerdir. Örneğin, anne babanın belirli türden davranışları ödüllendirmesi, çocuğu o davranışlara motive eder. **İç kuvvetler** ise bedendeki hormanlar ve dürtüler, sıhhat ve hastalık, bireyin içselleştirdiği inançlar ve idealler gibi içsel etkenlerdir. Deterministlere göre, 'mevcut uyaran durumu (uyarıcılar)' ve 'şartlandırma geçmişi' bilinen bir bireyin davranışı, kesin olarak tahmin edilebilir. Burrhus Frederic Skinner (öl. 1990) gibi deterministler, tüm davranışların çevrede gelişen olaylarla belirlendiğini ve özgür iradenin illüzyondan (yanılsamadan) ibaret olduğunu savunurlar.²⁰

¹⁷ www.bilgiustam.com/insan-davranislari-belirlenebilir-mi-ozgur-irade-var-midir/

¹⁸ *Free will vs Determinism*, www.thestudentroom.co.uk

¹⁹ Determinizm, modern bilimin ilk dönemlerindeki mekanist evren anlayışına dayanır. Bu anlayış, neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Sistemli bir şekilde 'bilimsel determinizm'i ilk ifade eden kişi olarak Pierre-Simon Laplace gösterilir. Laplace'a göre, evrenin bütün parçacıklarının belli bir andaki konum ve hızlarına dair bütün ayrıntıları bilen üstün bir zeka (Laplace'ın cini: Laplace's demon), evrenin geçmişine ve geleceğine dair her şeyi bilebilir." Taslamam, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 184. *Belirli bir anda doğayı hareket ettiren tüm güçleri ve onu oluşturan varlıkları karşılıklı konumlarını bilen bir akıl, evrendeki en devasa cisimlerin ve en hafif atomun hareketini tek bir formüle sığdırabilirdi: o zaman, böyle bir akıl için hiçbir şey belirsiz kalmazdı ve gelecek, tıpkı geçmiş gibi, gözünün önünde olurdu.* Cankoçak, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseltip.org>

²⁰ *Free will vs Determinism*, www.thestudentroom.co.uk

İradenin olmaması, ahlak ve hukuku tehdit ettiği gibi insanın anlamı noktasında da problem teşkil etmektedir.²¹ Eğer bireyin davranışlarının, dış kuvvetler veya vücut kimyası ve dürtüler tarafından belirlendiği kabul edilirse, iradenin bunlar önünde bir terazi veya rüzgar gülü gibi hareket ettiği söylenirse bireyler kendi eylemlerinden ötürü sorumlu tutulamaz. Bu da toplumun düzenini sağlayan kuralların ve hukukun işletilmemesini gerektirir.

Oysaki iyi olma çabası, en önemli beşerî değer olarak bilinç ve iradeyi teyit etmektedir.

Kuantum belirsizliği

Atom-altı düzeydeki kuantum belirsizliği, insanın özgür irade sahibi olduğunu kanıtlar mı? Özgür irademizi kuantum belirsizliğine mi borçluyuz?

Özgür iradeyi kuantum indeterminizmiyle temellendirmek, bir görüşe göre, bir açmazla karşılaşılıyor: özgür irade bir faktörden alınıp, fiziksel dünyanın olasılıklarına indirgenmiş oluyor.²² Ancak, kuantum indeterminizmi, evrenden her varlık düzeyinde geçerli bir determinizm olduğu görüşünü çürütüyor. Bilimsel determinizm iddialarının yanlış olduğuna bilimsel bir kanıt sunuyor.²³ Buna göre evren "bir makine gibi değil, kuantum seviyede gerçekleşen ve önceden net bir biçimde bilinemeyen bazı" süreçlerle işliyor.²⁴ Bu durum, özgür iradenin olabileceğini gösteriyor.

Bir görüşe göre, Allah (c.c.), bilinç ortaya çıkana dek tüm kuantum belirsizliklerini (ontolojik olasılıklar) belirler fakat bilinç ortaya çıktıktan sonra insanın özgür iradesiyle seçim yapmasına izin verecek şekilde belirsizlikleri belirsiz bırakır. O, 'kendisini gönüllü olarak sınırlar ve insanın özgür iradesiyle farklı seçenekler arasında tercih yapmasına olanak tanır.'²⁵ Bu yaklaşım, Mutezili kelamcılarda insanın irade ve fiilini kapsayacak şekilde, Maturîdilikte de insanın seçimlerini içerek şekilde kaşımıza çıkmaktadır. "*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi tümünden iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?* (*وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى*)

²¹ Yine determinizmin insanı inşa ettiği iddiası, ateistik varoluşçuluk için de ciddi bir tehdittir. Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 185. Ateistik varoluşçulukla ilgili ayrıntılı bilgi için "*Çağdaş İnkârcı Akımlar / Ateistik Varoluşçuluk*" konusuna bakılabilir.

²² Cankoçak, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseletp.org>

²³ Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 182.

²⁴ Emren, "Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?", 74.

²⁵ Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 190, 197.

(يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ)²⁶ ayetini açıklarken Zemahşerî, Allah'ın 'zor ve ikrah meşietî (meşiyetî'l-kasr ve'l-ikrâh)' kullanmayıp, insana özgürlük alanı açtığını belirtir.²⁷ Mâturîdîlere göre de her varlık, Allah'ın meşietiyile olmuştur ama insanın seçimleri Allah tarafından yaratılmamıştır. İnsanı etkileyen içgüdüler ve eğilimler (devâ'î, دَوَاعِي) Allah tarafından varedilmiş ise de insan seçimini kendisi ortaya koymaktadır (ihdâs).

2.2. Sosyal kalıtım

İnsan sosyalleşirken toplumsal kalıtım da gerçekleşir. Bu aslında bir denge gerektirir. İnsan toplumda uyumsuz bir kişilik sahibi olabileceği gibi tamamen toplumun örf ve âdetlerine göre hareket eden; tahkikî inanç ve ideallere, bilinçli bir gayeye sahip olmayan biri de olabilir.

Burada "ben" ve "benlik" kavramının gelişmesinde, bireyin kendisinin diğerlerinden başka bir öz oluşunun bilincine varması kadar toplumun bireye verdiği statü ve roller, toplumun birey hakkındaki değerlendirmeleri, onu nasıl gördüğü, ondan neler beklediği de etkindir.²⁸

Berger'e göre, ferdin toplum içinde oynadığı roller, bireyin bilincinde içselleştirilerek onun manevî varlığının aslı bir ögesi hâline gelir. Kişi artık bir rol programına göre hareket etmek zorundadır.²⁹ Berger, buna dindar insanın toplumda sahiplendiği rol itibarıyla, içgüdülerini kontrol altına almasını örnek gösterir. Ancak, İslam açısından rolleri tayin eden/etmesi gereken iman ve ihlâstır. Bu, derunî bir faktördür. İman ve ihlâs, akıl ve içsel etkenleri kuvvetlendirir, kuvvetlendirmelidir. Toplumsal etken, iyiliği emir, hakkı ve sabrı tavsiye olarak bir sosyal kontrol şeklinde olabilir. **Otokontrolü (nefs murakabesi), yalnızca toplumdan gelen etkilere bağlamak, kavramla çelişen, eksik bir değerlendirme olacaktır.** Toplumsalın oluşumu, toplumun oluşturan bireylerden bağımsız değildir.

Bu konuda, '**kitle psikolojisi**' daha farklı bir örnektir. Bireyin içindeki kuvve-i gadabiyeye, kitle psikolojisiyle, tamamen kontrol edilemez hâle gelmektedir.³⁰ Çünkü toplum ve çevre zindanı içinde, kendi iradesinden dolayı duyacağı

²⁶ Yunus 10/99.

²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 254.

²⁸ Bkz. Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İst. 1997, 26-27.

²⁹ Bilgin, a.g.e. s. 101 Ziyalar, Adnan, *Sosyal Psikiyatri*, İst. 1982 s. 145 vd'dan nakille

³⁰ Farklı değerlendirmeler için bkz. Hoffer, *Kesin İnançlar*, 141.

bir utanç ve suçluluk hissi olmayacaktır. Bu sebeble otokrasi, istibdat sahibi olmakla birlikte Firavun ve Nemrut için mele ve mütrefleri önemlidir. Ancak, "mahalle" bir baskı faktörü ise de mahalleli olmak bireyin kendi seçimidir. Sosyal çevresinin kendisi için bir toplum zindanı olmasına yol açan, yine bireyin seçimleridir. Nitekim, çevrenin davranışlara etkisi her insanda ve her durumda eşit düzeyde değildir. Din açısından özgürlük ve sorumluluk, insanın bu etkiye karşı koyabilesindedir. Davranışlarda vücut kimyası, çevrenin etkisi, biyolojik ve çevresel kalıtımın etkileri olsa da özgür irade unsuru vardır,

Bir tespite göre, "insanların uzun vadeli hedefleri vardır ve başkalarını takip etmek yerine bu hedeflere ulaşmaya çalışırlar. Aynı zamanda bireyin davranışlarının çevre tarafından belirlenmesi düşüncesi, bireyin kendi çevresini etkilediği düşünülürse, hatalı olmaktadır."³¹ Bireyin topluma tesiri olmasaydı, toplumun durağan yapısının yanı sıra bir de değişen yapısı ve dinamizmi olmazdı. Bireyin, çevresini etkilediği gerçeği, özgür irade ve bireyin tam bir belirlenmişlik içinde olmadığına güçlü bir kanıttır.

Dolayısıyla, gayr-i müslim bir ailede dünyaya gelen ve içinde yaşadığı toplum gibi inanan insanın toplumsal çevrenin tesirinde kaldığı açıktır. Ama, insan, geleneğe hapsolmaktan kurtulma, toplumsal kalıpların dışına çıkma potansiyeline sahiptir:

"Hani Rabb'in âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutmuştu: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' 'Evet Rabb'imizsin' demişlerdi. (Öyle ki) kıyamet gününde 'Bundan haberimiz yoktu' ya da 'Önceden atalarımız şirk koşmuştu, biz de arkalarından gelen bir nesildik; bizleri batıla sapanların yaptıkları sebebiyle mi helak edeceksin?' demeyesiniz (وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ)
شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا
بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ"³²

Ayete göre insanın fıtratında taklit ve gafleti kaldıran bir potansiyel vardır. İnsan, geleneğe hapsolmaktan, toplumu taklitten doğan sınırların dışına çıkabilecek bir fıtrata sahiptir. İnsanın sorumluluğu da bu potansiyel oranındadır.

Duygu, düşünce ve huy gibi kişilik özellikleri tamamen sosyal tesirlerin etkisiyle oluşsaydı ne kişilikten ne de karakterden söz etmek mümkün olurdu. Ki-

³¹ Keleş, Nihat, İnsan Davranışları Belirlenebilir Mi? Özgür İrade Var Mıdır?, www.bilgiustam.com/insan-davranislari-belirlenebilir-mi-ozgur-irade-var-midir/

³² Araf 7/172-173.

şilik ve özellik kavramlarını kaldırmadıkça bunların tamamen sosyal ortamın eseri olduğu söylenemez.³³

3. Nedenler-Etkenler ile İrade Özgürlüğü İlişkisi

Nedenler ve nedensellik ile hürriyet birbiriyle çelişen iki kavram değildir. İnançlarımız, ideallerimiz, gereksinimlerimiz, isteklerimiz, ümitlerimiz, hayâllerimiz vb. bir nedendir. "Fakat, bu çeşit neden-sonuç ilişkisi, deterministik değildir. Biz, aynı içsel ifadeye sahipken başka türlü de hareket edebilirdik." Nitekim, iradî ve gönüllü eylemler, hipnoz, hastalık, vücuda alınan kimyasal maddeler veya psikolojik baskı ve dış zorlamalar neticesinde yapılan davranışlardan kolayca ayırt edilebilir.³⁴

Liberal gelenekte özgürlük hareket kabiliyetini ifade ederken İslam'da varolma kabiliyeti demektir ve yüce varlığın kendinin bir tecellisi olan varoluş, yücedir.³⁵ 'İstedğini yapma'dan çok 'istediğini yapma'ya sınır çeken ilkeler koyabilme ve bu ilkelere göre davranabilme'dir. Daha açık ifadeyle içgüdürlük ve dürtüler demek olan nefsanî arzuların egemenliğinden kurtulmak, akıl ve bilinç ile seçimlerine ve eylemlerine yön verebilmektir.

Günümüzde bazı bilim adamları "**inanç/Tanrı geni**"nden söz etmektedir. İnsanda, manevî yönelişlerle ilgili genler olduğunu söylemektedirler. Buna göre, insan beyninde biri zamanla ilgili, diğeri varoluşla (ben kimim, niçin ve nereden geldim, nereye gidiyorum sorularıyla) ilgili, bir başkası anlam arayışıyla ilgili, öteki de yenilik arama ve buluş yapmakla ilgili dört farklı gen vardır ki, bunlar diğerk canlılarda bulunmaz.³⁶ Ancak, bu genin nerede olduğu, kaç bazdan oluştuğu ve hangi proteini salgılayarak etkinlik gösterdiği gibi soruların yanıtları olmadığı için ortada spekülâtif bir dezenformasyon vardır. Daha doğrusu, insanın gayb ve inanç alanındaki tercihlerinin bu genle belirlendiğini söylemek için elde veri yoktur. Aslında beyinde bir inanç merkezi henüz tespit edilmiş değildir.³⁷ Oysaki, burada yorum ve değerlendirmenin, bilimsel bulguya dayalı olması yerinde olacaktır. Bu durumda bile "Genler, davranışı belirlemede midir yoksa belirle-

³³ bkz. Guenon, *Niceliğin Alametleri*,

³⁴ Günday, " *Hürriyet Problemi*", 69.

³⁵ Said, Abdul Aziz, " *Human Rights in Islamic Perspectives*", 91.

³⁶ Tarhan, " *Modern Psikoloji ve Din*" 540.

³⁷ Buğdaç, " *Nöroteoloji Mi Neoteoloji Mi?*" 196, 206.

yen asıl şeyin bir âleti midir?" sorusu gündeme gelir.³⁸

Fizikçi Carlo Rovelli'e göre, "Beyin, milyarlarca nöronun bir arada çalışmasıyla tüm olasılıkları değerlendirme gücüne sahip."³⁹ Beyin ve sinir sistemi, bir uyarana pek çok yanıt verebilme kapasitesine sahiptir. Kötü bir kararını mazur gösterme veya telafi etme, kendini kararının uygun olduğuna ikna etme ya da uygun bir şekilde kararından geri dönme...

İnsan iradesinin her zaman sahip olduğu farklı seçeneklerin; sorumluluk, özenti gibi psikolojik durumların zenginliği, öbür taraftan, koşulların şekillendirdiği ama aynı zamanda koşulları şekillendiren toplumsal eğilimlerin çeşitliliği söz konusudur. Yani bireysel veya toplumsal davranışlar her zaman için determinizmin sınırlarını aşan zengin ihtimaller ve imkânlar içermektedir.

Düşünce tarihi boyunca, akıl sahipleri, aynı fiziki alemi farklı prensiplerle açıklamıştır. Bu durum, aklın maddesel olan karşısındaki esnekliğini gösterir. O halde, akıl, tabiat karşısında aktif, öznel, özerk ve özgürdür. Buna ilaveten, insan akli, "sadece dünyayı anlamaz onu değiştirir de... Akıl, fiziki alemin determine edilmiş bir parçası olsaydı, onu değiştirebilmesi mümkün olamazdı. Aklın aktifliği de hürriyete bir temel olarak görülebilir."⁴⁰

Bir görüşe göre, zihin (ve bilinç), beyinden bağımsız olup beyinin belirli bölgelerini kullanmaya bile gerek duymadan, devre değiştirerek beyni etkileme gücüne sahip olabilir. Hatta bizim gelişigüzel diye adlandırdığımız birçok durum da aslında sistemin kural dışı davranışları olarak açıklanabilir. Dolayısıyla özgür iradeye sahip olduğumuzu söyleyebiliriz."⁴¹

"Materyalist-bilimci yaklaşımın ideali, tüm fenomenlerin maddenin en küçük parçacıklarına indirgenerek açıklanmasıdır. Buna göre zihinsel deneyimler nöronlardaki olgulara, nöronlardaki olgular hücre içi olaylara, hücre içi olaylar ise en sonunda atom seviyesine indirgenerek açıklanacaktır."⁴² Oysaki organik bütün, parçalarının toplamından ibaret değildir. Nitekim, kuantum teorisiyle "bir atomun bile elektron, proton gibi parçacıklarına indirgenerek açıklanmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır." "Kuantum teorisi, indirgenmesi mümkün

³⁸ Ayrıca, inanç ve maneviyatla ilgili genleri, insanın değerler, idealler ve ilkelere sahip olması için, maddî âlemin kendini kuşatan sınırlarını zihnen ve kalben aşarak Allah'ın varlığını sezmesi ve O'na yönelmesi için bir potansiyel olarak kabul edilmesi, Kur'an'ın mesajına uygundur.

³⁹ Emren, "Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?", 77.

⁴⁰ Günday, "Hürriyet Problemi", 70, 71.

⁴¹ Emren, "Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?", 77.

⁴² Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 193.

olmayacak şekilde bütünselliği desteklemekte"dir.⁴³

Karar verirken belli etkenlere ve belli nedenlere bakmamak, rasgele tercihte bulunmak demektir. "**Benim**" seçimlerimin "**ben**" tarafından dahi nedeni yoksa, bu seçimler "**benim**" değildir. Benim olmayan bir seçimde "benim" ne kadar hür olduğum tartışılır.⁴⁴ **Davranışların hiç bir nedeni olmaması aslında, serbestlik kavramıyla bağdaşsa da irade kavramıyla bağdaşmaz.** İrade seçenekler arasında gidip gelebilmek demektir. Bazen nedenlerin ağırlığını da belirleyebilmektedir. Bu da karar verirken etkilerin, etkenlerin ve nedenlerin olmasını gerektirir. Seçenekler de böyle ortaya çıkar. **İradeyi kaldıran şey, etkenler üzerinde tasarrufu olmaması ve tek bir etkenin belirleyici olmasıdır.**

Koşullara karşın insanın farklı bir eylemde bulunma imkanı varsa insan özgürdür. Örneğin, insan, hayır yerine şerri veya şerr yerine hayrı seçebileceksene özgürdür. Nitekim Kadî Abdulcebbar, ilahî ilim-insan özgürlüğü bağlamında, insan şerri seçecekse, Allah'ın bunu bildiği gibi, insanın şerrin yerine hayrı seçebilme imkânına sahip olduğunu da bildiğini vurgular.

İradeyi aklın farklı farklı etkinliklerinden kesin çizgilerle ayırmak doğru değildir. Çünkü; irade bilgi ve düşünceyle olgunlaşır. Bu yüzden dünya görüşü, idealler, ahlaki değerler gibi iradenin arkasındaki sebepler, iradeden kesin çizgilerle ayrılmaz. Yani irade, arkasındaki sebeplerden bazısını kendisi oluşturmaktadır. Amacı kendisi seçmektedir. Alternatifleri kendisi düşünmektedir. Dolayısıyla, alternatiflerin belirlenmesinde de akıl ve iradenin payı vardır. Bu belirlemede çeşitli koşullar dikkate alınır veya bu koşullar kendini dikte eder: fizikî şartlar, inanç ve idealler, bilgi ve akıl yürütmeler, duygusal âlem, içgüdüler ve dürtüler vb.. Akıl bu koşullar zemininde kendine bir yön bulur. İnsan hayatta karşılaştığı çeşitli güçlükler, sıkıntılar, üzücü olaylar ve acıların bir hikmeti de budur. İnsan, yeis ile Allah'a tevekkül, yılgınlık ile azim arasında iradesini ortaya koyar, önünde yeni çıkış yolları bulur. Bir kapıyı kapatan Allah'ın diğer bir kapıyı açması, böyle gerçekleşir. Hiç şüphesiz ruhsal hayatı yöneten belli bazı yasaları, insanın kendisi belirlemektedir. Bu da asıl özgürlüğün tezahür ettiği bir husustur. Özgürlük, kendi kendi kayıtlayabilmekte, böylelikle davranışlarına anlam verebilmektedir.

⁴³ Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 194.

⁴⁴ Günday, "*Hürriyet Problemi*", 68.

4. Beyin - Ruh İlişkisi

İnsanın inşası şuurla başlar.

"Benjamin Libet 1980'lerde henüz biz bir hareketi yapmaya bilinçli olarak karar verdiğimizizi belirtmeden yaklaşık 500 milisaniye kadar önce beyin kabuğunda "hazırlık potansiyelleri" ismi verilen hareketin hazırlanması ile ilişkili elektriksel bir faaliyetin başlıyor olduğunu gösterdi."⁴⁵ Karar verirken (beynimizden sinyal geldiği an) bilinçli değilken, onu harekete dönüştürdüğümüz sırada (200 milisaniye sonra) bilinçli evreye giriyoruz.⁴⁶ "Hızlı bir eylemde bulunmamız gerektiğinde önce eyleme geçiyoruz, sonra karar verdiğimizizi *düşündüğümüzde*, aslında edilgen biçimde, bir süre önce beyninizde *bilinçsiz* olarak gerçekleşen *gerçek* karar verme işleminin bir tür gecikmiş içsel video bandını (300 milisaniyelik gecikme ile) izliyoruz."⁴⁷ Bunu, uçağın pilotu ve otomatik pilot benzetmesiyle izah etmek mümkündür. Otomatik pilotun devreye girmesi, kaptan pilotun olmadığını göstermez. Uçağı kaptan pilot uçurur ve indirir. Ancak, "Libet bu deneyden yola çıkarak, aslında beyinde hareketin hazırlığının bizim karar verme anımızdan çok önce başladığını, bizim bilincimizin sonradan dönüp bu eylemi kendi kararı olarak tanıdığını/benimsediğini söyler."⁴⁸ Libet'e göre, "Karar verme süreci, ..bilinçsizce gerçekleşiyor. Bilincin göreviyse hemen devreye girip bu kararı onaylamak veya veto etmek olmalı."⁴⁹ Sonuç itibarıyla, "özgür irade bir yanılsamadır."⁵⁰

"Özgür irade ile verilen kararın zamanlamasının bu tür bir düzenekle aslında kesin bir biçimde ölçülemeyeceği" söylenmiştir. Bu deney sırasında sadece beyin motor, yani kasların harekete geçmesi ile ilgili, yani sınırlı bir kısmı gözlenmiştir. Diğer bölgelerde olanlar, deney çerçevesinin dışında tutulmuştur. Beynin işleyişi, en küçük parçalara varıncaya kadar analiz edilebilir olsa da

⁴⁵ "Temel deney seti çok kabaca şu şekilde kurulmuştu: Denek, saat kadranı gibi belirli bir hızda dönen bir kadranı izler, kendi iradesiyle karar verdiğinde parmağını hareket ettirir. Bu esnada beyin kabuğundaki elektriksel aktiviteyi izlemek için saçlı deri üzerinden EEG kayıtları ve parmağının kesin hareket anını belirlemek için parmaktan EMG kayıtları alınır. Ne zaman parmağını hareket ettirmeye karar verdiğini saat kadranı üzerinden söyler. Böylece tam olarak karar anı, parmağın harekete geçme anı ve bunun oluşması için beyinde faaliyetin ortaya çıktığı an ortaya konulmuş olur." Hanoğlu, "*Özgür iradenin nörobiyolojisi*", www.sdplatform.com

⁴⁶ Emren, "*Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?*", 75.

⁴⁷ Cankoçak, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseltip.org>

⁴⁸ Hanoğlu, "*Özgür iradenin nörobiyolojisi*", www.sdplatform.com

⁴⁹ Emren, "*Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?*", 75.

⁵⁰ Hanoğlu, "*Özgür iradenin nörobiyolojisi*", www.sdplatform.com

– Bilinç tamamen bunlardan mı oluşmaktadır yoksa bunların ötesinde tamamen farklı bir gerçeklik midir, sorusu yanıtlanabilmiş değildir. İnsan zihninde, onu oluşturan unsurlarda bulunmayan özellikler mevcuttur. Bu nedenle, salt maddi süreçlere ve yasalara indirgenemez.⁵¹

Bunun yanında, Libet'in saptadığı motor korteksdeki "hazırlık potansiyelleri"nden de önce ortaya çıkan ve aslında beynin hareketle ilişkili olmayan, daha çok karar vermeye ilişkili oldukları bilinen frontal ve singülat bölgelerinde artmış bir faaliyet, daha sonraki çalışmalarda gösterilmiştir. Bu deneylerde,

- önce adı geçen karar alma ile ilişkili beyin bölgelerinde özgür irade ile kararın verilmesi,

- buna eşlik eden veya hemen ardından gelen suplementer motor alan (SMA) aktivitesi

- ve çok sonra motor korteks de hazırlık potansiyeli ve bilinçli bildirim ortaya çıkar görünmektedir."⁵²

Bilinci maddenin terkihiyle açıklama, aslında biyolojik bir determinizm olduğu anlamına gelir. **Biyolojik yaklaşım**, davranışın bir kimsenin genleri ve iç sistemleri tarafından belirlendiğine inanmaktadır. Zihinsel bozuklukların, hastaların hatası olmadığını ifade eder. Buna göre hastaların biyolojisi, onları bazı koşullara önceden maruz bırakıyor ve bu durum, bu kimselerin biyolojik oluşumu değiştirilmedikçe kontrol edilemiyor. Bu, şizofreni gibi bozuklukların beyin içindeki dopamin⁵³ düzeylerinin yüksekliğinin bir sonucu olduğu bilgisi ile bir

⁵¹ Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tann*, 195.

⁵² Hanoğlu, "*Özgür iradenin nörobiyolojisi*", www.sdplatform.com

⁵³ Dopamin, beyinde salgılanan bir hormondur, beynin sinyallerini taşıyıcı moleküllerden (nörotransmitter) biridir. bu özelliğiyle de hareket, duygu, haz hissini ve acıyı etkiler. nörotransmitter olmadan iletim yapılamaz.

Sigara, uyuşturucu gibi maddeler haricinde, doğal yollarla dopamin miktarını aşırı yükseltmek neredeyse imkansızdır."

Beyinde dopamin eksikliği oluştuğunda, hareketlerde gecikme ve koordinasyonsuzluk meydana gelir. Dopaminde aşırılık olduğunda, beyin vücudun tekrarlanan tikler gibi gereksiz hareketler yapmasına neden olur."

Dopamin beyinde haz duygusuna aracılık eder. Haz verebilecek durumlar esnasında salgılanır. Bu yüzden kişinin haz verecek aktiviteler (yemek, uyuşturucu vb.) aramasına sebep olur. "Sigara, kokain ve amfetaminler dopaminin sinir hücreleri tarafından tekrar emilmesini engeller. Böylece sinir uçları arasında dopamin birikir. Dopamin fazlalığını haz olarak hisseden beyin bu maddelerden yine ister. Bu da kişide bağımlılık hâlini alır." Beynin ön loblarındaki dopamin bilginin beyin diğer bölgelerine akışını kontrol eder. Dopamin eksikliğinde nöro-kognitif fonksiyonlarda düşüş meydana gelir, Özellikle hafıza, dikkat ve problem çözme yeteneğinde." Dopamin eksikliğinin sosyal anksiyete ve sosyal fobiyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Öte yandan bipolar bozukluk hasta-

dereceye kadar kanıtlanmıştır."⁵⁴ Bu konuda başka veriler de vardır.

"Beyinde bir amigdala bölgesi var ve bu bölge çıkarıldığında duygusal bir körlük oluşuyor. İnsan konuşuyor, çok güzel ifadeler kuruyor fakar duygusal boyut yok. Neşe, sevinç ve nefret yok." "Bir demiryolu ustasının, bir kazada beyninin ön tarafı parçalanıyor. Tedavi ediliyor fakat tedaviden sonra ustanın kişiliği değişiyor; prensip sahibi insan, laubali ve hiçbir şeye dikkat etmeyen biri hâline geliyor... Bir kaç yıl içerisinde yeni kişiliğine uyum sağlayamadığı için ölüyor. Bu olayla, nöro-felsefenin ve nöro-teolojinin temelleri oluşmaya başlıyor."⁵⁵

"Yine Parkinson hastalığında hastaların % 5,9 - 13,6'sında dürtü kontrol bozukluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bozukluk, hastalığın ortaya çıktığı ileri yaşta birden başlayan ve kontrol edemedikleri aşırı kumar oynama, aşırı alışveriş etme, yeme, seks davranışları biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Bazen derin beyin uyarımı, yani "pil" uygulamalarından sonra bu davranış düzelebilmektedir."⁵⁶ Bu örnekler, ruh ile beden sadece bir arada bulunduğunu değil, gerçek bir bütün bütün oluşturduğunu kanıtlar. hastalık nedeniyle ruh v bilinç ile organların işleyişi arasındaki bağlantı bozuluyor. Bu durum belki, ustanın el aletleri bozulduğu için çaresiz kalışına benzetilebilir.

"Dışsal uyaranlar ya da harekete geçiriciler, beyin kabuğunda ve diğer ilgili beyin yapılarında temsiller oluştururlar ve değerlendirilirler. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak doğrudan ödül-ceza sistemi tarafından değerlendirilip doğrudan örtük, (implicit) bilinç dışı bir yanıt oluşturulabildiği gibi, dil sistemi ile de ilişki içerisinde bilinçli, açık (explicit) ve çok basamaklı bir değerlendirme ile bir eylem oluşturulabilir."⁵⁷

5. Hidayet ve Dalâlette İnsan Özgür Müdür?

Hidayet ve dalâlet olayında da önceki yaşantılarının etkisi gözlenebilir.

Hidayet olayı da iradîdir. Potansiyel haldeki, bilinç-dışı Allah kavramı, insanın farklı yaşantıları ve arayış çabasıyla onun bilincine yansır. Hidayetin ışıklarını gören insan, iradî olarak buna olumlu bir tepki verirse, hidayet olayı gerçek-

larının da aşırı sosyal olduğu gözlenmekte ve bunun sebebinin de dopamin miktarındaki artış olduğu düşünülmektedir." (*Dopamin Nedir? Dopamin Doğal Yollarla Nasıl Artırılır?*, <https://multiyasam.com/dopamin-nedir-dopamin-dogal-yollar-nasil-artirilir/>)

⁵⁴ *Free will vs Determinism*, www.thestudentroom.co.uk

⁵⁵ Tarhan, "Modern Psikoloji ve Din" 539-540.

⁵⁶ Hanoğlu, "Özgür iradenin nörobiyolojisi", www.sdplatform.com

⁵⁷ Hanoğlu, "Özgür iradenin nörobiyolojisi", www.sdplatform.com

leşir. Hidayet, herkesin kapısını çalar. Kapıyı açmak veya açmamak bir irade işidir.

Hidayette bilinçdışı ruh faaliyetleri de vardır. Ruhun derinliklerindeki dinî duygu ve ilgi, bir buhran döneminin ardından, kapağını fırlatıp atan bir buhar gücü gibi şuur alanına çıkarlar.⁵⁸ Burada **Rabbanî bir ilham** vardır. Ancak bu ilham, **tam bir bilgi kalıbıyla belirmez. Çünkü imtihan gereği olarak akla, bilince ve iradeye rol verilir.** Dış sebepler, sosyal etkenler hidayetle en esaslı sebebi olan iç sebepleri, insan şuurunda meydana gelen hareketleri ve değişimleri hızlandırır, geciktirir veya besler.⁵⁹ Ancak insan, bu dış etkenleri farklı psikik hâllerle karşılar.

Sapma olayında da bireyin kendini inkâr ve günaha ikna etmesi vardır. Bireyin zihnine her zaman çeşitli şüpheler ve vehimler gelebilir. Bunlar onu huzursuz ettikçe, o, ya bilinemezliği ya da inkârı dinî inancın yerine koyabilir. İç telkin yoluyla kendini bâtil bir inanca güdüleyebilir. Yine başlangıçta, yaptığı kötülükler, onda suçluluk duygusu oluşturur. Bu suçluluktan kurtulmak için bireyin önünde iki seçenek vardır:

- ya tövbe edip iyi davranışlara yönelir.

- ya da suçluluk duygusuna neden olan dinî ve ahlakî kavramları zihninden uzaklaştırır, kalbini inanç ve ahlâkî değerlere kapar. Yaptığı kötülükleri mazur gösterecek şekilde düşünmeye ve hissetmeye başlar. Zamanla vicdanı duyarsızlaşır. Bir **psikolojik şartlanma** ortaya çıkar. Bu da kalbin katılaşması ve mühürlenmesidir. Ayette geçen "*Önceden yalanladıklarına iman edesi olmama* (*فَمَا كَانُوا*)"⁶⁰ bu anlamda düşünülebilir. Dolayısıyla, insan, günahattan önce bir yol ayrımında olduğu gibi, günah işlediğinde de bir yol ayrımında, tercih noktasındadır.

İnkâr, zulüm ve günahı yol edinenlerin kalplerinin mühürlenmesi gibi iman ve salih ameli yol edinenlere de iman sevdirmekte, inkâr ve günah ise kerih gösterilmektedir:

"...Fakat, Allah size imanı sevdirdi, onu sizin kalblerinizde süsledi ve size küfrü, fıska ve isyanı çirkin gösterdi. İşte doğru yolda olanlar bunlardır (وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ)."⁶¹

⁵⁸ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 141.

⁵⁹ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 144.

⁶⁰ Araf 7/101.

⁶¹ Hucurat 49/7.

Bu konuyla ilgili bir hadiste de şöyle denir:

*"Doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete iletir. İnsan doğru söyleye söyleye sonunda Allah katında doğru olarak yazılır. Yalancılık fenalığa, fenalık da cehenneme götürür. İnsan yalan söyleye söyleye sonunda Allah katında yalancı olarak yazılır."*⁶²

Allah, insan aklına özel bir yetenek vermiş ve bununla insanın kişiliğinin belirmesine yardım etmiştir.

Hürriyet anında akıl, tüm imkanlarını belirli alternatiflere destek olacak şekilde yeniden tasnif etmeye çalışır. Bu tasnifle aklın en temel metodu "tutarsızlığa" düşmemektir. Yani, bir prensibin iki zıt olguyu destekleyecek şekilde konumlanmaması gerekir, aksi takdirde "seçimsizlik" olur.⁶³

İnsan aklı, onun inancı ve yaşantısı arasında uyum arar. Bu uyum olmadığında, insanın inancında, düşüncesinde belli bir kararlılık ve belli bir devamlılık olmadığında, hem irade gelişmemiş, hem de kişilik oluşmamış/oturmamış olur. Yine inanç ve idealler ile yaşantı arasında belli bir uyum olmadığında, insan için gerçek bir benlik tanımı, kişilik ve irade gücü söz konusu olamaz. **İnsan ya inandığı gibi yaşar ya da yaşadığı gibi inanır.** İnanç ve yaşam arasında gerçek veya izafî bir uyumun olması da insan iradesini, ham bir potansiyel olmaktan çıkarır, kişiliğin parçasına dönüştürür.

Sonuç olarak, insan, ancak tabiattaki diğer varlıklardan farklı bir özelliğe, maddenin terkiplerini aşan bir boyuta sahipse determinizmin dışına çıkabilir. Öyle ki, insanın içinde bulunduğu durumların farkına varma, onları yeniden anlamlandırma, aynı şartlar altında farklı tepkiler verme imkânı olmalı ve insan özgürce seçimde bulunmalıdır. Oysa bilinç ve irade, vücut kimyasının farklı terkipleri ve farklı etkileşimleriyle oluşuyorsa, genetik ile belirleniyorsa, özgür irade, sorumluluk ve ahlakilikten nasıl söz edilebilir? "Bilinç ve düşünme tamamen beyninizin ve sinir sisteminizin fiziksel bir ürünü olduğuna ve beyniniz de doğduğunuzda tamamen ebeveynleriniz tarafından damgalandığına göre, size özgür bir iradeye sahip olduğunuzu düşündüren nedir? Özgür irade size nereden gelecek?"⁶⁴

Bu soru ışığında, özgürlüğünün teminatının ilahî irade ve yaratılış sırrı olduğu vurgulanmalıdır. Maddenin dışında, maddeyi belirleyen ilahî bir irade vardır. İlahî irade, maddî olanın üstünde tamamen farklı bir hakikat olarak, insan

⁶² Buharî, "Edeb", 10.

⁶³ Günday, "Hürriyet Problemi", 71.

⁶⁴ Cankoçak, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseltip.org>

özgürlüğünün de garantisidir. Yaratıcı hikmette, insanın gayesi var-kalmak değil 'kâmil ol'maktır. Allah, insana da bunu bir imkân olarak vermiştir. İnsanın determinizmin dışında olmasının nihaî nedeni budur.

İslam inancı açısından, dinî hakikatleri veya bunların zıddını laboratuvar ortamında deneyle ispat mümkün olmadığı gibi insanın özgür iradesiyle seçimlerde bulunmadığını ispat da mümkün değildir. Çünkü imtihan iradeyi şart koşar. Bu nedenle, iradenin ve insan özgürlüğünün gerçek garantisi, Allah'tır, Allah'ın dinidir.

KAYNAKLAR

- Buğdaç, M. Sait, "Nöroteoloji Mi Neoteoloji Mi?", *Güncel Kelam Tartışmaları*, nşr. M. Bulğen; E. Doko, İFAY Yay., İst. 2014.
- Cankoçak, Kerem, *Dennett Felsefesi Bağlamında Özgür İrade Sorunu I*, <https://evrimseltip.org/2016/01/09/dennett-felsefesi-baglaminda-ozgur-irade-sorunu-i/> [9 Ocak 2016]
- Modernleşme ve Bilinç, Edisyon, trc. İst 1985.
- İnam, Ahmet, *Bilinç Üzerine Düşünceler*, <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.htm> [04.04.2017]
- Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, 2. bs. İst. 1972.
- Tarhan, Nevzat, "Modern Psikoloji ve Din" *İslami Araştırmalar*, XIX/3 (2006) ss. 539-542.
- Taslaman, Caner, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İst. 2008.
- Tura, Saffet Murat, "Ön Söz", Churchland, Paul M., *Madde ve Bilinç -Zihin Felsefesine Güncel bir bakış-*, trc. Berkay Ersöz, Alfa Bilim Dizisi 16, <http://keremcankocak.blogspot.com.tr/2013/12/madde-ve-bilinc-zihin-felsefesine.html> [03.03.2017]
- Emren, Tuna, "Özgür İrade Gerçek Mi Yoksa Yanılsama Mı?", *Popular Science*, Kasım 2014, ss. 74-80. https://www.academia.edu/10079276/%C3%96zg%C3%BCr_%C4%B0rade_Ger%C3%A7ek_Mi_Yoksa_Yan%C4%B1lsama_M%C4%B1 [03.03.2017]
- Hanoğlu, Lütfü, "Özgür iradenin nörobiyolojisi: İllüzyon mu, gerçek mi?", www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/343/Ozgur-iradenin-norobiyojisi-illuzyon-mu-gercek-mi.aspx [03.03.2017]
- Şeriatî, Ali, *İnsanın Dört Zindanı*. trc. Hüseyin Hatemi, İşaret Yay., 5. bs., ist. 1997.

EK: İNSANIN DÖT ZİNDANI

İki insan kavramı vardır: Birisi biyoloji konusu olan insan [beşer], diğeri ise şairin üzerinde konuştuğu, feylesofun söz söylediği ilgilendiği insan.

[Bunların] ilki, bütün bireyleri arasında ortak fizyolojik, biyolojik ve psikolojik özellikler olan belirli bir canlı türüdür. Bu ortak özellikler-kurallar dolayısıyla anatomi, tıp, eczacılık vb. bilimler oluşmuştur. Fakat ikinci anlamıyla insan, 'insan kimliğinde bulunmak' gerçeğidir. Bu gerçek, belli bir bireyin belirli bir ölçüde insan kimliğinde bulunmasına yol açar... Beşerin amacı, ülküsü 'insan olmak'tır... İnsan, sürekli 'olmak' sürecindedir, sonsuza doğru sürekli ve ebedi bir [manevi ve medeni] gelişim süre içindedir.

İnsan, öz bilince sahip, özgür ve özne varlıktır. Yalnız Doğa'ya karşı değil, kendi doğasına da başkaldırabilir. O, bilim ile doğanın zindanından, tarihin zindanından, toplumsal kurallara egemen düzenin zindanından kurtulabilir. Fakat yazık ki kendi zindanından bilim ile kurtulamaz. Çünkü bilginin kendisi de tutsaktır... 'Kendi' dediğinde, bunun kendisinde gömülü bulunan özgür ben olduğunu algılayamamaktadır.

Çok geri kalmış ve bozulmuş yarı vahşi bazı Afrika kabilelerini buldukları bölgeden alıp başka bir yörede sattıklarını duyardım. Fakat kendi gözlerimle gördüğüm kölelik Batı'nın kendisinde, Cambridge'in merkezinde, Sorbonne'un merkezinde idi. Kaçak pazarlarda vahşi kabile mensuplarının satıldığı değil, en üstün insan beyinlerinin pazara çıkarıldığını gördüm. Artırma masasına çekilç vurulur;

- Bu, filan sınıfta ikinci olan öğrencidir! Ne verirsiniz buna?

Kuzey Amerika'dan, Avrupa'dan önemli firmaların büyük sermayedarları, açık artırmaya girer. Söz konusu kişi en çok veren birini seçer. Niçin? Çünkü tutsak, esir bir insandır... Görüyorsunuz ki bu zindandan kurtuluş bilim yolu ile mümkün değildir.

Dördüncü zindandan insan, din ile kurtulur, aşk [idealistik ve fedakârlık ruhu] ile kurtulur. Aşk, akıl ve mantığın ötesinde, bizi egomuza başkaldırmaya ve nefsi emmâremizi yadsımaya çağırır. Gereğinde bir ideal uğruna öz-veriye; 'îsâr'a çağırır. Bu, insan olma sürecinin en üst aşamasıdır.⁶⁵

⁶⁵ Şeriati, *İnsanın Dört Zindanı*, 12-13, 18, 27, 23, 54-55, 57-58, 63.